

УДК 130.2:91

**КОНЦЕПТ ПРОСТОРУ В КУЛЬТУРНО-
АНТРОПОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ ФІЛОСОФІЇ
ГЕОГРАФІЇ**

Л.В. Завгородько, кандидат філософських наук, викладач
кафедри політології, соціології та культурології ХНПУ ім.
Г.С. Сковороди

*Здійснено філософський аналіз концепту простору в культурно-
антропологічних вимірах філософії географії. Доведено, що*

© Завгородько Л.В., 2015

антропологічні інтенції філософії географії можуть бути визначені через проблему людини як представника певної етнічної спільноти і мешканця певного географічного середовища, в такій ж мірі, як як суб'єкта, учасника і творця культурного простору, в тому числі освітнього. Окреслений культурно-антропологічний поворот у визначенні географічної, або інакше кажучи геософської проблематики.

Ключові слова: *філософія географії, географічний простір, культурний простір, простір.*

Актуальність проблеми. Процеси глобалізації, інформатизації та мультикультуралізму, що тривають в сучасному світі, ставлять нові завдання перед світовою спільнотою, українською громадою та державою. Вони великою мірою пов'язані з подальшими інтеграційними процесами у ряді європейських країн на фоні центробіжних тенденцій всередині деяких із них (Іспанія, Велика Британія та ін., а тепер ще й Україна). Ми можемо бачити, як проблема кордонів виникає знову у ХХІ ст., надаючи, в свою чергу, нових вимірів концепту простору як такого, в географічному відношенні, але й в сенсі соціокультурному, мовному та конфесійному. Людина як індивід та як представник певної етнічної та соціальної спільноти опиняється в ситуації необхідності визначення або уточнення власної ідентичності, співвіднесеності з певним географічним оточенням та його політичними і культурними корелятами.

Процеси, які відбуваються у сучасному комунікативному середовищі, не тільки змінюють концепти простору, межі, лабіринту, мережі та подібні до них, висувають на перший план дещо інші поняття ризому, матриці, решітки, але й ставлять всі ці проблеми у пряме співвідношення з трансформаціями самої людини, з ситуацією т. зв. антропологічної кризи, або навіть антропологічного краху. Випробування людини на здатність реагувати на геополітичні виклики зачіпають царину і філософської рефлексії, і власне раціонального знання, і формат освоєння та передачі цього знання, включаючи точні та природничі науки, організацію та методологію просвітницької діяльності. Останній аспект представляється

тим більш актуальним з оглядом на інноваційні зрушення в галузі освіти, в центрі яких знов-таки залишається людина – мисляча, розумна істота, орієнтована на пізнання себе та світу та вибудовування своїх відносин з цим світом, в т. ч. з географічним середовищем.

Аналіз досліджень і публікацій. Філософські виміри просторових координат буття людини, суспільства і певних соціальних та етнічних спільнот достатньо давно знаходяться в полі уваги вітчизняних та західних дослідників. Передумови для подібних підходів були закладені ще мислителями, які ставили розвиток окремих народів у відповідність до властивих їх території проживання геологічних, кліматичних та подібних факторів, починаючи з географічного детермінізму Ш. Монтеск'є, а в минулому столітті розвинені насамперед Дж. К. Райтом в його «геософії». Поняття географічного простору розглядалось в працях М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі та ін. В працях російського дослідника В. Подороги географічний простір став важливою і органічною умовою самого філософствування.

Американський професор географічного факультету К. Харден аналізує дослідницькі парадигми взаємодії людини і навколишнього середовища [1, 1]. За визначенням італійського дослідника В. Варзі, онтологічне різноманіття географії створює «ідеальний предмет для філософських пошуків» [2, 1], насамперед в галузі соціальної та політичної філософії та суміжних науках, зокрема, екологічній етиці. Крім того, є досить широкий спектр пов'язаних з цим практичних проблем, як-то соціальне вибудовування природного середовища, іконографія ландшафту і т.п. Як зазначає Варзі, певні питання, які вирішує філософ географії, «співпадають з тими, які вирішує будь-який філософ, який здійснює метафізичну розвідку комплексних структур соціального світу» [2, 3].

Проте людинотворчий та особливо освітній потенціал філософії географії досі не став предметом серйозного аналізу у вітчизняній науці. Метою даної статті є концептуалізація саме цього аспекту, але в контексті більш широкої культурно-антропологічної парадигми.

Концепт географії визначений широким спектром дисциплін, набуває в сучасній науці важливого методологічного та освітнього значення, формалізуючи думку людини щодо оточуючого середовища та допомагаючи зберегти баланс між нестримними тенденціями до глобалізації і уніфікації культур в космополітичному віртуальному просторі, а з іншого, центробіжними прагненнями етнічних спільнот та невмирущою жадобою кожного індивіду до особистої політичної та економічної свободи та мобільності, в тому числі в просторовому відношенні.

Географія як наука оперує категоріями, що мають високий потенціал філософської рефлексії, але, будучи переведені у філософську площину, набувають ще й виразного філософсько-антропологічного та культурологічного змісту. Маються на увазі насамперед категорії межі та простору. В умовах постмодерної культури та інформаційного суспільства вони трансформуються у бік більшої полісемантичності та багато-вимірності. Одночасно набувають поширення як зовсім нові форми просторових відносин, як ризома, так і звичні поняття, але інтерпретовані зовсім новаторські, як сфера (П. Слотердайк). Тим не менш ключовим залишається поняття простору, хоча воно активно набуває нових вимірів, сенсів, як і його варіатив – ландшафт.

Доведено, що простір – завжди реальний і потенційний ресурс життєдіяльності людей, який використовується для вирішення проблемних ситуацій, для заповнення дефіциту, для подолання криз, можливо загрозливих катастрофою відповідним спільнотам, групам, особистостям. Освоєння простору може носити як екстенсивний, так і інтенсивний характер. Все нескінченне різноманіття факторів, що визначає просторову динаміку суспільства, ставало значимим лише тоді, коли опосередковувалось культурою, яка склалася історично, перетворюючись у зміст культури, в програми діяльності людей.

Виявлено, що саме людина виступає творцем і суб'єктом всіх цих смислів як індивід, як науковець, винахідник, першовідкривач, так і як представник певної соціальної та етнічної спільноти, а також і як людина, що навчається і навчає. Географія як наука і як предмет філософської рефлексії виявляє наявні в ній феноменологічні, герменевтичні, а також людинотворчі та виховні парадигми.

Філософія географії стає одним із способів людини окреслювати навколо себе метафізичний кордон і осмислювати навколишній простір: гендерний, культурний, соціальний, політичний, моральний, естетичний, конфесіональний. Таким чином, філософія географії стає одним із засобів визначення індивідуальної та колективної ідентичності. Більше того, філософія географії як освітня модель стає моделлю життєтворчості людини, вибудовуванням внутрішнього та зовнішнього світу. Людино-творчий та виховний потенціал філософії географії полягає також в формуванні міфологічної та історичної свідомості як «контурів» для визначення засадничих основ людського буття та спілкування як обумовлених певним хронотопом, місцем та часом існування, напрямками облаштування соціального та комунікативного простору. Власне сфера освіти стає таким простором, де людина набуває знання, в тому числі географічні та розпочинає свою подорож у світ дорослого життя, де будуть свої відкриття, зупинки та зустрічі, освоєння нових просторів в буквальному та життєтворчому сенсі і облаштування свого місця.

В українській культурі філософія географії стає засобом визначення національної ідентичності, культурної своєрідності, але також засобом осмислення духовного ландшафту людини. Осередком цього внутрішнього світу, «географічним центром» людського мікрокосму стає серце людини, яке, якщо функціонує правильно, підпорядковує всю діяльність людського організму і його відносини з навколишнім середовищем. Серце здобуває свого філософського та морального визначення насамперед в філософії Г. Сковороди та П. Юркевича, а також в освітній діяльності українських

братських шкіл, Києво-Могилянської академії та інших просвітницьких інституцій, орієнтованих на всебічний розвиток людської особистості. В українській культурі освітня практика стала формою збереження національної ідентичності та визначення кордонів буття пересічного українця.

В культурному просторі сучасної людини трансформації філософії географії пов'язані насамперед з набуттям нею міждисциплінарного характеру та з процесами, що відбуваються в умовах інформаційного суспільства. Подолання відстаней стає все більш миттєвим, але в той же час часто умовним та взагалі зайвим. Сам простір набуває ознак віртуальності та ймовірності. Але це тільки підсилює важливість та необхідність філософського осмислення цих процесів. Найважливішим є те, що простір перестає бути лінійним, стає схожим на більш заплутані та полісемантичні схеми та образи, як ризома, матриця, лабіринт або принаймні решітка. Саме за принципом останньої структуруються багато сучасних урбаністичних просторів, де порушується традиційна опозиція між центром та периферією. Дослідження міста як центру урбаністичної цивілізації розпочались не так давно. Вже Г. Зіммель розглядав інакшість, з якою ми стикаємось в містах, як джерело тривоги, як чужість, свобода якої розкривається на вулицях та площах мегаполісу. На публіці городянин одягав маску незворушності і діяв холодно і байдуже; але у приватному житті ці контакти з чужим порушували його, а його самовпевненість у присутності інших виявлялася лише удаваною: за захисною маскою вирувало суб'єктивне життя. «Психологічна основа, на якій виступає індивідуальність великого міста, – це підвищена нервовість життя, що походить від швидкої і безперервної зміни зовнішніх і внутрішніх вражень» [3, 1]. Це призводить, в свою чергу, до переважання інтелектуального характеру душевного життя. Найглибшої, однак, причиною впливу саме великих міст на найбільшу індивідуалізацію особистості Зіммелю здається перевага об'єктивного духу над духом

суб'єктивним: «в зданиях и учебных заведениях, в чудесах и комфорте техники, в формах общественной жизни и внешних государственных институтах сказывается такая подавляющая масса кристаллизованного, обезличенного духа, что перед ним личность, можно сказать, совсем бессильна» [3, 11].

Послідовники Зіммеля Р. Парк і Л. Вірт досліджували екологічний розподіл землі, заснований на розподілі праці в сучасному капіталізмі. Вони запропонували образ городянина як внутрішнього мігранта, що мандрує по місту як по екологічній системі. За думкою Вірта, в множинних ідентичностях іммігрантів і полягає їх свобода.

Реалії нової доби стали предметом розгляду нових дослідників, насамперед Р. Сеннета. Для нього визначними факторами сучасного капіталізму стали глобалізація потоків капіталу та робочої сили і трансформація у виробництві. Так само, як гнучке виробництво створює більш поверхневі, нетривалі стосунки на роботі, новий капіталізм створює режим поверхневих і відчужених відносин у місті. Сеннет доводить, що «діалектика гнучкості та байдужості проявляється в трьох формах. По-перше, у фізичному зв'язку з містом, по-друге, в стандартизації міського середовища, по-третє, у відносинах між сім'єю і роботою в місті» [4, 101]. Найбільш очевидною є сама проблема фізичного зв'язку з місцем, викликана надзвичайною географічною мобільністю працівників, особливо у сфері високих технологій, ЗМІ, реклами і т. п. Ця мобільність призводить до географічної байдужості, і така ситуація ще більше підсилюється зумовленою саме економікою непостійності стандартизацією середовища.

Важливою тезою Р. Сеннета є те, що «міські простори, беручи ту чи іншу форму, в основному підкоряються тому, як люди, що їх населяють, відчують власну тілесність» [5]. За визначенням Сеннета, простір сучасного урбаністичного індивіду стає все більш мовчазним та байдужим до його потреб. При цьому в самому плануванні постмодерного міста панує поєднання розрізнення та байдужості. Сеннет на прикладі Нью-

Йорка досліджує мультикультурне суспільство. Нью-йоркське планування вулиць за принципом сітки не має ні центру, ні явно виражених меж. Подібне міське планування створює можливості для підтримання соціальних контактів в різних точках мегаполісу. Сеннет порівнює становлення транспортної інфраструктури з втіленням просвітницьких уявлень про місто як про живе тіло, яке постійно рухається. Напрями подібного руху були упорядковані через створення розгалуженої мережі транспортних комунікацій, які мали задовольнити насамперед потребу в індивідуальних автомобільних пересуваннях громадян. Проектувальник цих шосе Р. Мозес вважав, що завдяки ним люди навчаться позбавлятися від стресів міста. В цілому задуми Мозеса були спрямовані на те, щоб нівелювати різноманіття, а фактично призвели до створення нової економічної території за рахунок розширення Нью-йоркської периферії.

Сеннет доводить, що така організація простору відображала нові уявлення про здорове тіло, згідно з якими простір мав бути організований таким чином, щоб всіляко стимулювати тілесний рух та пов'язане з ним дихання. Адже «людина, що переміщається без обмежень і користується фізичною свободою, здавалася впевненою в собі і самодостатньою індивідуальністю» [5]. Стикання з маловідомою людиною, як і маловідо-мим географічним середовищем входить у конфлікт з т. зв. «репертуаром іміджів» і насторожує людину або, навпаки, спонукає її до індиферентності та байдужості. В межах мультикультурного міста важко виявляти симпатію до Іншого до тих пір, поки ми не усвідомимо недосконалість власної тілесності. Без цього неможливо відчутти відмінність, носієм якої є Інший.

На матеріалі Нью-Йорка, точніше кажучи Манхеттена, будує свої міркування Р. Колхас в роботі «Нью-Йорк поза себе». Колхас бачить унікальність Манхеттена в поєднанні трьох перетинів, або розрізів на тілі міста і його будівель. Колхас називає їх «решітка», «лоботомія» і «схизма». Решітка визначає схему міських вулиць за планом 1807 року. Другий розтин, або лоботомія – архітектурний еквівалент «хірургічного руйну-

вання зв'язку між лобовими частками і рештою мозку», тобто між фасадом будівлі та непропорційно збільшеним об'ємом внутрішнього простору. Третій розріз – схизма – проходить всередині будівлі. Кожен рівень хмарочоса стає автономним, не залежним від інших рівнів, «все це підтримується абсолютно нейтральною несучою конструкцією». Решітка – суто урбаністичний і самоцінний феномен. Конкретні ж будівлі більшою мірою несуть відбиток присутності архітектора і замовника, фінансових і технічних можливостей та естетичних смаків.

Крім власне міст, найважливішою рушійною силою урбанізації європейського життя і одночасно засобом впровадження більш високих інтелектуальних стандартів стали університети. Можна згадати, яку роль відіграв Харківський університет у розвитку міста в ХІХ ст. Багато в чому освітні установи, університети з їх поліетнічними кампусами стають центрами цього простору та модераторами тих змін, що відбуваються.

Висновки. Таким чином, філософія географії як навчальний предмет та як парадигма мислення виконує важливі функції по збереженню інтелектуальної гнучкості та географічної мобільності, з одного боку, та збереження національної ідентичності, з іншого, в умовах глобалізації та інтернаціоналізації освіти. Проведене дослідження дозволяє не тільки констатувати перехід географічного детермінізму в його сучасних модифікаціях до геополітичних визначень тих процесів, що відбуваються в світі, але й окреслити культурно-антропологічний поворот у визначенні географічної, або інакше кажучи геософської проблематики. Він проявляється у зміщенні акцентів на нових акторів геополітики, якими стають не держави, що керуються лідерами, а людські спільноти, що складаються з індивідів – носіїв певної соціальної, економічної, культурної, етнічної та кінець кінцем просторової ідентичності.

Людина постала як така, що, з одного боку, детермінується географо-кліматичними факторами, а з іншого, пристосовує та перетворює той простір, в якому мешкає і в якому діють всі природні чинники, на

культурний, комунікативний та соціальний простір, який стає не просто місцем боротьби за існування в навколишньому середовищі, а місцем здобуття власної індивідуальної та групової ідентичності.

Таким чином, антропологічні інтенції філософії географії можуть бути визначені через проблему людини як представника певної етнічної спільноти і мешканця певного географічного середовища, в такій ж мірі, як суб'єкта, учасника і творця культурного простору, в тому числі освітнього. Якщо до природного середовища людині насамперед треба пристосуватися, то щодо культурного простору, вона сама акумулює та формує його смисли, а також тієї ідентичності, яку вона відчуває як приналежна до певної етнічної / національної спільноти. Пізнавальний потенціал світоглядних пошуків закладений ще в дописемній культурі, але вже на рівні свідомих пошуків ідентичності і тих культурних практик, через які вона осмислюється та здобувається, включаючи освітні проекти, формуються певні компоненти філософського осмислення географії. В українській культурі освітня практика стала формою збереження національної ідентичності та визначення кордонів буття пересічного українця.

Формування географічної культури людини – це тривалий процес, який здійснюється впродовж всього її життя під впливом життєвого досвіду, виховання, наукових знань, самовдосконалення. Виходячи з принципу спадкоємності, цей процес передбачає засвоєння географічних знань, способів діяльності, цінностей старшого покоління, реконструкції власного досвіду.

Література

1. Харден, К. Исследовательские парадигмы взаимодействия человека и окружающей среды // Культурная и гуманитарная география. – 2013. – № 2; [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
2. <http://www.gumgeo.ru/index.php/gumgeo/article/view/78>
3. Varzi, Achille C. Philosophical Issues in Geography – An Introduction // *Topoi*. – 2001. – No. 20:2. – pp. 119-130; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.columbia.edu/~av72/papers/Topoi_2001.pdf

4. Зиммель, Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. 2002. – № 3 (34). – с. 1-12.
5. Сеннет, Р. Капитализм в большом городе: глобализация, гибкость и безразличие / Р. Сеннет //– Логос. – 2008. – № 3 (66). – с. 95-107.
6. Сеннет, Р. Плоть гражданственности. Мультикультурный Нью-Йорк / Р. Сеннет // Неприкосновенный запас. – 2010. – 2 (70); [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
7. magazines.russ.ru/nz/2010/2/se16.html

КОНЦЕПТ ПРОСТРАНСТВА В КУЛЬТУРНО – АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕРЕНИЯХ ФИЛОСОФИИ ГЕОГРАФИИ

Л.В. Завгородько

Осуществлен философский анализ концепта пространства в культурно – антропологических измерениях философии географии. Доказано, что антропологические интенции философии географии могут быть определены сквозь проблемы человека как представителя определенной этнической общности и жителя определенной географической среды, в такой же степени, как в качестве субъекта, участника и создателя культурного пространства, в том числе образовательного. Определен культурно – антропологический поворот в определении географической, или, иначе говоря, геософской проблематике.

Ключевые слова: философия географии, географическое пространство, культурное пространство, пространство.

CONCEPT SPACE IN CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF THE PHILOSOPHY OF GEOGRAPHY

L.V. Zavgorod'ko

Philosophical analysis of the concept of the space of cultural – anthropological measurings of the geography's philosophy was made. It was proved that anthropological intensions of geography's philosophy can be identified through the problems of a human, as a representative of defined ethnic community and an inhabitant of defined geographical environment, equally, as a subject, participant and a creator of a cultural space, including educational. A human as a person and as a representative of a defined ethnic and social community can be found in the situation of necessarily determination or specification of identity, correlation with defined geographical surroundings and his political and cultural correlations. A human seems determined from one side with geographical-cultural factors, and from another side, he adapts and turns that space, in which he lives and in which works all natural factors, on the cultural, communicative and social space, which becomes not only a place of struggle for existence in the environment, but a place of finding own individual or group identity.

Key words: philosophy of geography, geographical space, cultural space, space.